

Lipcsei Ildikó A második pun háború

Bevezetés

A Kr.e. 3. században Róma és Karthágó között elnyúló, véres konfliktus bontakozott ki a mediterrán térség uralmáért, amely pun háborúk néven vonult be a történelemkönyvekbe. Az első háborúban (Kr.e. 264-241) mindkét fél a végletekig kimerítette anyagi és emberi tartalékait, azonban mégis Róma volt a kitartóbb, s ez által a győzelmet is Róma aratta. A vereség következtében Karthágó elvesztette szicíliai birtokait, és jelentős hadisarcot volt kénytelen fizetni Rómának. A városnak ezután még egy súlyos zsoldos lázadással is meg kellett birkóznia, amely pusztasággá változtatta afrikai birtokait. Mindezt kihasználva Róma rátette kezét Korzikára és Szardíniára.

Karthágó a béke éveit arra használta fel, hogy kiterjessze hispániai birtokait. E feladat Hamilcar Barcasra, az első pun háború és az azt követő csaták hősére hárult. Hamilcar válogatott sereget szervezett a leigázott és szövetséges törzsekből. Katonái tisztelték és felnéztek rá. Kr.e. 229-ben egy sikertelen ostromot követő visszavonulás közben esett el, miközben megmentette fiának és vezérkarának életét. Utána végakarátának megfelelően veje, Hasdrubal vette át a hispániai csapatok irányítását és ő lett Hamilcar legidősebb fiának Hannibalnak a gyámja. Hasdrubal elsősorban a diplomácia eszközével igyekezett a pun hatalmat Hispániában megszilárdítani. Felesége halála után egy ibér törzsfőnök lányát vette feleségül, mely jó pont volt a hispán klánok szemében. Hasdrubal azonban csupán 8 évig gyakorolhatta a hatalmat, mert Kr.e. 221-ben egy kelta orvgyilkos leszúrta.¹

¹ Ribáry Ferenc 1880 (reprint kiadás): Róma története – IX. fejezet

Hannibal

Hasdrubal halála után a hispániai pun sereg Hannibalt választotta fővezérré. Hannibal az ókor lángelméinek az egyike volt. Neve jelentése „Baal ajándéka” (Baal egy harcos pun isten). Kr.e. 247 k. született, s apja mellett a táborban nőtt fel. 9 éves volt, amikor apját kinevezték hispániai főparancsnoknak. Kisgyermekként látta a háborút, megismerte a rómaiakat, akik hazájára súlyos csapásokat mértek. Korán szívta magába a gyűlöletet Róma iránt, s még gyermekként örök bosszút fogadott ellenük.² Hannibal ezt így beszélte el: *„Mialatt apám Zeusznak áldozatot mutatott be, mellette álltam az oltárnál. [...] engem pedig magához szólított és barátságosan megkérdezte, hogy részt akarok-e venni a hadjáratban? Amikor pedig örömmel igent mondtam, sőt kis fiú módján sürgetve kértem is, hogy vigyen magával, megragadta a jobb kezemet, oda vitt az oltárhoz, megérintette a kezemmel az áldozatot és megesketett, hogy sohase leszek barátja a rómaiaknak!”*³

Hamilcar Barcas nagy gondot fordított fia nevelésére. Nap mint nap a katonákkal volt, megtanult mindent, amit a hadvezetéssel, harcokkal kapcsolatban tudni kell. A hispániai bennszülöttek elleni harcokban tanulta meg a hadtudományt. Kitűnő vezér és lovas volt. A legnehezebb helyzetekben is feltalálta magát. Apja már korán beavatta minden tervébe és titkába. Katonái előtt nagy tekintélyre tett szert.⁴

A háború előzményei

A Pun birodalom katonai súlypontja Hispánia lett. Hispánia ezüstbányászata volt az állam egyik legfőbb anyagi forrása, ezért az itt állomásozó sereg parancsnoka nem csupán egyszerű hadvezér volt. Hatáskörét, hatalmát tekintve egyenrangú volt a karthágói államvezetéssel. Ez nagy önállóságot adott Hannibal kezébe. Fővezérré történt kinevezése után első dolga az volt, hogy az Ebro és a Tajo folyó között még meg nem hódított népeket leigázza. Ez gyorsan ment, de Saguntum nem akart behódolni. A második pun háború kitörésének közvetlenül Saguntum volt az oka. Saguntum és Róma titkos szövetségesek voltak. Erre támaszkodva

² Kertész István 1983: A hódító Róma – 4. fejezet

³ Tolnai Világtörténelem/Az ókor története/A Római Birodalom története – 38. fejezet 102.

⁴ Az ókor nagyjai I./Hannibal 81-100.

tagadta meg Saguntum a hódolatot Hannibálnak.⁵ A karthágói hadi sikerek következtében Saguntumban meggyengült a Róma-barát irányzat, s ez belviszályhoz vezetett. A szomszédos torboleták törzse is ellenségesen lépett föl a várossal szemben. Hannibal támogatta a felkelőket. Saguntum stratégiaiilag fontos helyen feküdt. Egy dombra épült és elzárta a legnagyobb pun haditengerészeti támaszponttól, Új Karthágótól az Ebroig húzódó utat. Birtoklása megkönnyítette volna az Ebrotól délre eső területek ellenőrzését.⁶

Hasdrubal Kr.e. 226-ban (?) szerződést kötött Rómával, mely az Ebroig húzódó területet pun érdekszférának ismerte el. Róma a szerződés dacára 3 évvel később szövetséget kötött Saguntummal a karthágóiak ellen. A város Róma-barát politikája sértette a punok jogait.⁷ Hannibálnak tehát megvolt a jogalapja a beavatkozásra Saguntumban.

A rómaiak követeket küldtek Hispániába. A követek Hannibal cartagenai téli táborában találkoztak a vezérrel, és követelték tőle, hogy ne merjen átlépni az Ebro folyón, és ne merjen Saguntumra támadni. Hannibal a követeknek azt mondta, Rómának nincs joga őt korlátozni cselekvési szabadságában. Úgy döntött megtámadja a várost még akkor is, ha emiatt szembe kerül Rómával. Kr.e. 219-ben meg is kezdte az ostromot, s a város 8 hónap kitartó védekezés után elesett, s Róma ezt tétlenül végig nézte. Rómában ugyanis megoszlottak a vélemények a beavatkozást illetően. Amikor a követek Hispániából visszatértek Rómába, és jelentést tettek Hannibal készülődéseiről, hadserege állapotáról, azt is közölték, hogy ha kitör a háború, az nagyon súlyos lesz. Róma ezért először Illíriával akarta rendezni viszonyát, ahol Pharosi Demetrios elpártolt a rómaiaktól. Lucius Aemiliusz consul Illíriába ment seregével, hogy megfenyítse Demetrioszt. Rómában bíztak abban, hogy Hannibal egyelőre vár Saguntum ostromával. Hannibal azonban nem így tett. Q. Fabius Maximus és elvbarátai a beavatkozás ellen foglaltak állást, míg a Scipiók gyors intervenciót követeltek. Róma azonban nem lépett, s ez Saguntum vesztét okozta. Saguntum elfoglalása után Hannibal elhatározta, hogy az Ebrotól északra fekvő területeket is elfoglalja egészen a Pireneusokig. Felvette a kapcsolatot az itt élő ilirgesek fejedelmével Indibilisszel.⁸

⁵ Tolnai Világtörténelme 1991: 38. fejezet

⁶ Kertész 1983: 4. fejezet

⁷ Tolnai Világtörténelme 1991: 38. fejezet

⁸ Kertész 1983: 4. fejezet

Saguntum eleste nagy riadalmat okozott Rómában. Róma követeket küldött Karthágóba Kr.e. 218 januárjában. Mindenben jogszerűen akartak eljárni, ezért ki akarták vizsgálni, hogy Hannibal állami határozat alapján ostromolta e Saguntumot. Követelték Hispániában a status quo helyreállítását, Hannibal kiadatását a rómaiaknak. A punok a lutatusi és hasdrubali békepontokra hivatkozva védelmükbe vették Hannibalt. Ezzel bizonyítani akarták a saguntumi ostrom jogosságát. Hannibal pun ellenfele volt Hanno. Ő nem akart háborút provokálni a rómaiakkal. Gyűlölte Hannibalt és az egész Hamilcar famíliát. Követelte, hogy szolgáltassák ki Hannibalt Rómának és fizessenek kártérítést Saguntumnak. A senatus azonban Hannibal mellé állt.⁹

A római követ válasza mindezekre:

„- Itt hozzuk nektek a békét és a háborút. Melyiket óhajtjátok, válasszatok!”

„- Adja, amelyiket akarja!”

„S mikor ő, tógáját lebontva kijelentette, hogy a háborút adja, azt felelték, hogy vállalják, s ugyanolyan lelkesedéssel, amilyennel elvállalták, végig is fogják harcolni.”¹⁰

Hadi készülődés

Kr.e. 218 áprilisában Hannibal megindult észak felé, hogy folytassa a hódítást. Ez a lépése már vitathatatlanul szerződészegés volt. Válaszul erre Róma is mozgósítani kezdett. Rómában ekkor Tiberius Sempronius Longus és Publius Cornelius Scipio volt a consul. Cornelius Scipio provinciaként megkapta Hispániát, Sempronius Longus pedig Afrikát és Szicíliát. A senatus megszavazott számukra 6 légiót és annyi szövetséges csapatot, amennyire szükségük van, ill. akkora hajóhadat, amekkorát fel tudnak szerelni. Galliába is vonult 2 légió L. Manlius praetor vezetésével.¹¹

A régészek Karthágó romjai között találtak 300 elefántot befogadó istállót is. Karthágó afrikai kapcsolatai révén rengeteg indiai és afrikai elefántot tudott szerezni, s ezeket kiképezték a harcra. Hannibal jól kiképezte lovas katonáit is, mivel a rómaiaknak gyenge volt a lovassága. Elvetette a falanxot, inkább a gyorsan mozgó gyalogosokat és lovasokat kedvelte. Róma is jelentős haderővel rendelkezett, legalább félmillió katonát tudott hadra fogni, de ehhez sok

⁹ Titus Livius 1970: A Római nép története a város alapításától III. /XXI. 10, 11, 18.

¹⁰ Livius 1970: III/XXI. 18.

¹¹ Livius 1970: III/XXI. 17.

idő kellett. Hannibal ezzel szemben tudatosan készült a háborúra és igyekezett szétverni Róma szövetségi rendszerét. Ellene próbálta hangolni a keltákat, gallokat és minden Róma által meghódított népet. Kémeket küldött a római táborokba.¹²

Különbözőek voltak a szemben álló felek stratégiai elképzelései. A rómaiak Itálián kívül akartak megütközni az ellenséggel. Sempronius feladata lett volna, hogy Szicíliából átkel Afrikába és Karthágót saját területén támadja meg. Scipio célja Masszilia védelme, majd Hispaniában Hannibal leverése volt. Hannibal mindezt keresztül húzta. Terve az volt, hogy fő erőivel Itáliában csap le Rómára. Nehézséget csak az okozott számára, hogy eljusson oda seregével. A tengeri út ki volt zárva, mert az egykor Karthágót védelmező szigetek római kézen voltak, s a tengeri fölény is az övéké volt. Maradt tehát a szárazföldi út. Terve az volt, hogy az Ebrotól kiindulva átkel a Pireneusokon, majd a Rhone völgyén keresztül eléri az Alpokat, átvág annak gerincén, s leereszkedik a Pó-síkságra. A tervezett út hossza több mint 1600 km volt, mely ellenséges törzsek területén vezetett keresztül.¹³

Hannibal, hogy Afrika védelmét is biztosítsa egy esetleges Szicília felől érkező, római támadással szemben, tekintélyes sereget hagyott ott. A hispániai csapatokat átküldte Líbiába, a líbiai csapatokat átszállította Hispaniába, hogy elkerülje a hadsereg belső zavarait. Hispaniában a fivére Hasdrubal parancsnoksága alatt megfelelő hajókat, kb. 12 000 líbiai gyalogost, 1500 lovas, 300 ligurit, 500 balearit és 21 elefántot hagyott. Ő maga Cartagenánál 90 000 gyalogost, 21 000 lovas (Livius szerint 12 000) és 60 elefántot vont össze.¹⁴

Hannibal útja Itáliába

Kr.e. 218 tavaszán kezdte meg nagy vállalkozását Hannibal. Átkelt a Hiberuson (Ebron), és az itt élő törzseket részben leigázta, részben szövetséget kötött velük. Itt Hanno parancsnoksága alatt 11000 fős sereget hagyott az utánpótlási vonalak biztosítására. Amikor serege megkezdte az átvonulást a Pireneusokon (Ceresa-hegyfoknál), sok embere visszafordult. A gallusok

¹² Az ókor nagyjai: 113-115.

¹³ Kertész 1983: 4. fejezet

¹⁴ Tolnai Világtörténelme 1991: 38. fejezet

hallva, hogy a punok a Pireneusokon túli hispánokat leigázták, fegyvert fogtak a punok ellen. Hannibal azonban meggyőzte őket, hogy ő kizárólag Itália ellen akar harcolni.¹⁵

Közben Tiberius Sempronius megérkezett Szicíliába, Scipio azonban már nem indulhatott el, mert a bojusok és insuberek lázadása lekötötte erejét. A kelták a római parasztokat elkergették. Súlyos veszteségeket okoztak Manlius praetor hadainak, ezért a senatus segítségére küldte Atilius praetort. Scipio hosszas késedelem után hajóra szállt, és a Rhone folyó torkolatánál Galliába kötött ki. Legfőbb dolga volt, hogy Masszilia védelmét megszervezze, mert tartott Hannibal támadásától. Ekkor kapott hírt arról, hogy Hannibal átkelt a Rhone folyón.¹⁶ Scipio azt tervezte, hogy Massziliánál elvágja Hannibal útját, de erről elkésett.

Amikor Hannibal a folyóhoz ért ellenséges gall törzsek fogadták. Egy részüket sikerült pénzzel megnyerni, de a volcusokat csak fegyverrel lehetett jobb belátásra bírni. Csellet kijátszotta őket. A folyótól fölfelé küldött egy csapatot, hogy könnyebb átkelést találjanak, és azután hátba támadják az ellenséget. Ez sikerült is. A sereg átkelésénél problémát jelentett, hogy nem voltak hajóik, ezért tutajokat kellett ácsolni. Az átkelés után 38 000 gyalogos, 8000 lovas maradt. Az eddigi úton 12 000 embert veszítettek, de nem csupán harcban, hanem járványok, a nehéz terep miatt, ill. sok hispániai hazaszökött.¹⁷

Scipio 300 lovas felderítőt küldött az ellenség hadmozdulatainak kikémlelésére. Azok összetalálkoztak Hannibal járőröző numida lovasaival, és kisebb csetepatéba keveredtek velük, s a numidák elmenekültek. Scipio tudomást szerzett a punok hollétéről és harcba akart bocsátkozni velük, de Hannibal nem akart csatát kockáztatni, amíg Itália földjére nem érnek. Scipio Arausio közelébe vonult, oda, ahol Hannibal átkelt a folyón, a punok azonban ekkor már elindultak fölfelé az Alpesek irányába.¹⁸ Hannibal sietett, mert még az ősz beállta előtt át akart kelni az Alpokon. Scipio abban reménykedett, hogy az Alpokon átkelni lehetetlen, és Hannibal serege odavész, de nem így történt.

¹⁵ Livius 1970: III/XXI. 23.

¹⁶ Tolnai Világtörténelme 1991: 39. fejezet

¹⁷ Az ókor nagyjai: 118-119.

¹⁸ Tolnai Világtörténelme 1991: 39. fejezet

Livius szerint a Cotti Alpeseken, a Mont-Genèvre volt az a hegy, ahonnan Hannibal a taurinusokhoz leereszkedett. Polybios leírása a Graii Alpések Szent Bernát-hágójára illik, mert a punok az allobrogok területén keresztül jutottak a hegyhez. Útjuk közben és leereszkedésükkor is mindig kelta törzsekkel találkoztak.¹⁹

Nehéz út várt a pun seregre, ellenséges hegyi népekkel kellett megküzdeniük. Végül azért sikerült átvergődniük a szoroson. Ettől kezdve a hegylakók inkább rablók, mint hadviselőkként csaptak le rájuk. Az elefántok nagyon hátráltatták a vonulást, mivel a meredek és szűk utakon nehezen mozogtak, de el is riasztották a seregtől az ellenséget, mert azok félték az ismeretlen állattól. Kétheti hegyi menetelés alatt keltek át az Alpokon.²⁰ Hannibal serege nagyon megfogyatkozott. Nehéz és küzdelmes volt az út, s az ellenséges törzseken kívül a természettel is meg kellett küzdeniük. Ez felőrölte az emberek idegeit, s napról napra romlott a hadsereg hangulata. A beteg katonák engedélyt kaptak arra, hogy visszaforduljanak az Alpok nyugati oldalán felépített táborba. Ahogy haladtak előre, egyre kevesebb volt a növényzet, s az állatoknak nem tudtak enni adni. Az éjszakák nagyon hidegek voltak a hegyekben, nem volt fa, nem tudtak tüzet gyújtani. Ráadásul korábban köszöntött be a tél, síkos lett minden ösvény, s ez sok balesetet okozott. Keleten meredek hegyoldalak voltak, lavinák torlaszolták el az utat. Sokan úgy kimerültek, hogy egyszerűen nem bírtak tovább menni, ott maradtak és meghaltak.²¹

Megoszlanak a történetírók adatai arról, mekkora sereggel érkezett Itáliába. Akik a legalacsonyabbra teszik 20 000 gyalogosról és 6000 lovasról beszélnek. Livius szerint, aki L. Cincius Alimentusnak ad hitelt 80 000 gyalogost és 10 000 lovast említ, de hozzá teszi, hogy valószínűbb ezek csak Itáliában csatlakoztak seregéhez.²² Római kémek örömmel jelentették a senatusnak, hogy „*kiéhezett koldusok csapatai vonulnak lefelé*”, ezektől nem kell félni.²³ Az Alpokból leereszkedve a taurinusok földjére érkezett. A Pó völgyében élő gall törzsek megnyerésére törekedett. A Pótól északra lévő területek lakossága csatlakozott hozzá.

¹⁹ Marczali Henrik szerk.: Nagy képes Világtörténet III. Internetes kiadás 1998-1999./A rómaiak története, írta Geréb József – XII. Fejezet

²⁰ Livius 1970: III/XXI. 32-35.

²¹ Az ókor nagyjai: 118-124.

²² Livius 1970: III/XXI. 38.

²³ Tolnai világtörténelme 1991: 39. fejezet 105.

A háború

A ticinus-i és trebia-i ütközet

Amíg a punok az Alpok hágóinak legyőzésével küzdöttek, addig Scipio célja az volt, hogy Hannibal előtt érjen Itáliába. Seregének zömét ismét behajózta, és sietve levezett a partok mentén. Seregének egy részét fivérére, Gneiusra bízta, hogy támadja meg Hasdrubalt Hispániában. Ő maga Etruriába vonult, és segédcsoportok szervezésébe kezdett. A másik *consult*, Sempronius is visszarendelték Sziciliából, hogy az itáliai hadakat segítse. A punok közben a Pó bal parti mellékfolyójáig, a Ticinusig hatoltak előre.²⁴ A rómaiak hidat vertek a Ticinuson. Itt kisebb lovascsata bontakozott ki, mely római vereséggel végződött. Maga Scipio is sebet kapott egy numida lándzsástól, de összeszedte seregét és átvergődött a Pó folyón, majd Placentia felé sietett. Innen el kellett vonulnia, mert gallok támadtak rájuk, így a Trebia folyóhoz vezette seregét. Hannibal utána küldte a numidákat, de azok inkább a zsákmányszerzéssel törődtek, mint az ellenség üldözésével.²⁵ A rómaiak elsáncolták magukat a Trebia keleti partján. Addig nem akartak újra harcba bocsátkozni, amíg Sempronius serege oda nem ér. A ticinusi csata után az addig ingadozó gall törzsek is a punok mellé álltak. Amikor Sempronius hadai megérkeztek Sziciliából, a két fél kb. ugyanakkora sereggel rendelkezett.

Scipio halogató taktikát javasolt – ő ekkor még sebe miatt harcképtelen volt -, Sempronius azonban az azonnali harc mellett voksolt. Ez ellentmondást eredményezett a hadvezetésben, s gyengítette a katonák harci morálját. Hannibal terve az volt, hogy sík területre kényszerítse a rómaiakat, mert itt bízhatott a lovassága fölényében. Ehhez ki kellett csalogatni őket a táborból. Kr.e. 218. december 27-én reggel numida lovasaival ezt meg is tette, miközben fivérét, Magót seregével elrejtette egy kiszáradt folyómederbe, közel a Trebiahoz. Először a lovasság csapott össze, mely során a punok visszaszorították a rómaiakat. Utána a gyalogság ütközött meg. Kezdetben a rómaiak voltak fölényben, de aztán a Mago vezette pun lovasság

²⁴ Marczali 1998-1999: III/XII.

²⁵ Livius 1970: III/XXI. 45-48.

bekerítette őket. 10000 rómainak sikerült csupán megmenekülnie. Ezután mindkét sereg téli szállására vonult.²⁶

Scipio hadteste Ariminumba vonult, Sempronius az Appennineken át Etruriába. A Cisalpin terület (Placentia és Cremona kivételével) s a ligurok vidéke a punok kezére került. (A punok ellátása a gallokra hárult, ezért nem voltak itt túl népszerűek.) Hannibal Kr.e. 217 márciusában seregét az alsó Arno völgyébe vezette. Ez is fáradtságos, nehéz út volt, mely mocsaras vidéken vezetett át. Hannibal itt szemgyulladást kapott, s egyik szemére megvakult.

Ezalatt Hispániában Scipio consul fivére Cnaeus Scipio legyőzte Hannot és az ilirgeseket, elfoglalta az Ebro és a Pireneusok közötti partvidéket. Közben Rómában új consul választásra került sor. Az egyik a nemesek kedvence Gnaeus Servilius Geminus lett, aki nem volt nagy katona. A másik választott a vitéz Gaius Flaminius volt, akiben a nép feltétlenül megbízott, de ugyanakkor a nemesség körében nem volt kedvelt. Mindent megtettek, hogy lehetetlenné tegyék consuli munkáját, baljóslatú ómeneket koholtak, hogy ne mehessen a légiókhoz.²⁷

Csata a Trasumenus-tónál

A rómaiak arra számítottak, hogy a punok az Appennineken keresztül vonulnak dél felé, ezért az Appenninek hágoit védték. Az Arnus területét senki sem védte, így a punok akadálytalanul érték el Etruria vidékét. A Róma felé vezető út, melyen a légiók közlekedtek a Trasumenus-tó és a hegyek között szűk, mocsaras szoroson vezetett. Hannibal itt csapdát állított a rómaiaknak, s azok bele is sétáltak. Flaminius sok taktikai hibát vétett, pl. nem küldött felderítőket a területre.²⁸ A punok bekerítették a római sereget a szorosban. A sűrű ködben hosszú, ádáz küzdelem bontakozott ki, mely végül pun győzelmet hozott. Állítólag 15 000 római esett el, maga Flaminius is, míg a punok veszteségei csekélyek voltak.²⁹ Pár nappal később Servilius consul 4000 portyázó lovasát megverte Maharbal, a numida lovasság vezére.

Az események hatására a senatus diktátorrá választotta Quintus Fabius Maximust, a nemesek pártjának vezetőjét. Lovasvezére a népszerű Minucius Rufus lett. Négy légiót toboroztak,

²⁶ Kertész 1983: 4. fejezet

²⁷ Marczali 1998-1999: III/XII.

²⁸ Ribáry 1880: IX. fejezet

²⁹ Livius 1970: III/XXII. 4-6.

mely Hannibal keresésére indult, aki az Adria felé vonult seregével és útközben mindent kifosztott. Átment Dél-Itáliába is, ahol szívesebben fogadták. Ezt a területet nem rég foglalta el Róma, ezért itt nagyobb esélye volt arra, hogy szövetségesekre találjon. Dél-Itália görög lakosságát igyekezett maga mellé állítani, de azok inkább Róma felé hajlottak. (Neapolis, Paestrum, Hieron – hűek maradtak Rómához) Hannibal rengeteg élelmet gyűjtött télre, majd megállt, hogy bevárja a tavaszt.³⁰ Tengeri utánpótlásra nem nagyon számíthatott, mivel a római hajóhad megakadályozta azt.

Felvetődik a kérdés, hogy a trasumenusi győzelem után Hannibal miért nem támadt Rómára, hiszen szabaddá vált az út előtte? Róma alaposan megerősített város volt, körülötte pedig szövetséges latin városok, melyek erődrendszerként védelmezték Rómát. Egy ilyen város bevételéhez ostromgépek kellettek volna, Hannibal pedig nem rendelkezett ilyenekkel. Etruriát is azért nem támadta meg, mert sok volt ott a Rómával szövetséges város.³¹

Az új római diktátor, Fabius Maximus a felperzselt föld taktikáját választotta a punokkal szemben, elkerülte a nagyobb összecsapásokat. Ez ellenérzést váltott ki a rómaiakban, s el is nevezték őt Cunctatornak (Késedelmeskedő). Egyszer azonban majdnem siker koronázta taktikáját, amikor Hannibal Campaniába, a Volturnus völgyébe hatolt. Fabius bekerítette Hannibal seregét, Hannibal azonban csellel kitört a harapófogóból. Éjjel a dombok közt nagy marhacsordát hajtottak el, az állatok szarvára égő rőzsekötegeket erősítettek, s azok az ellenség közé szaladva nagy riadalmat okoztak. Fabius tehát elszalasztotta a lehetőséget, hogy legyőzze Hannibalt.³² A senatus és a nép ellene hangolódott. A források azt állítják, hogy amikor Manucius Rufus, Fabius távollétében némi előnyt vívott ki Hannibal fölött, ő is diktatori hatalmat kapott. Hispániában több néptörzs a rómaiakhoz pártolt. Cnaeus és Publius Scipio hadai már Saguntumig nyomultak előre. Egy 70 hajóból álló Karthágói flotta cirkált Szardínia és Etruria között, hogy zavarja a tengeri összeköttetést Itália és Hispánia között, de a rómaiak visszaverték őket. „Róma mindenütt körüljártatta szemét, csak Itália szívében nem tudott sikert felmutatni.”³³

³⁰ Az ókor nagyjai: 131-133.

³¹ Kertész 1982: 4. fejezet

³² Tolnai világtörténelme 1991: 41. fejezet

³³ Marczali 1998-1999: III/XII.

A cannae-i csata

Rómában lejárt a diktatúra ideje, s új consul választásra került sor. Az egyik a senatori párt embere, Lucius Aemilius Paullus lett, a másik a plebejusi származású Gaius Terentius Varro. Megnövelték a római sereg létszámát. Összesen 18 légió harcolt, nem számítva a szövetségesek létszámát. (8 légió Itáliában; 2 légió Szicíliában; 2 légió Hispániában; 1 légió Szardínián; 2 légió az Alpokon inneni gallok ellen; 1 légió a hadiflotta kötelékében, 2 légió Rómában) Kb. 80 000 embere volt a két consulnak Hannibal 50 000 embere ellen, csak a pun lovasság volt fölényben.³⁴

Kr.e. 216 tavaszán a rómaiak Gerinium térségében gyülekeztek. Hannibal elfoglalta Cannaet, és seregét a város melletti megerősített táborban helyezte el. A római sereg követte őt Cannae-hoz. Aemilius Paullus nem akart itt megütközni, mivel sík terep volt, s ez az erősebb pun lovasságnak kedvezett. Varro viszont az ütközet mellett foglalt állást. Hannibalnak szüksége volt a győzelemre, hogy ez által szövetségeseket szerezzen, így csatát akart provokálni. Módszeresen zaklatta a rómaiak táborát, ezért Varro kitűzte a jelet a csatára. A rómaiak a jobbszárnyra helyezték el a római lovasságot, Aemilius Paullus vezetésével, a balszárnyon a szövetséges lovasok foglaltak helyet élükön Terentius Varroval. A centrumba tömörítették a gyalogságot.

Hannibal hajnalban kelt át a folyón és hozzálátott a hadrend kialakításához.³⁵ A balszárnyon a gallus és hispán lovasság a római lovassággal szemben helyezkedett el, élén Hasdruballal. A jobbszárnyra a numida lovasokat, középre a gyalogosokat állította, úgy, hogy az afrikaiakat a két szárnyon sorakoztatta fel, a gallusok és hispánok közéjük zárva középen helyezkedtek el. A rómaiak arccal délnek, a punok északnak fordulva álltak. A szél a rómaiakkal szembe fújt és tele szórta az arcukat porral. A csata a segédc csapatok rohamával, és a könnyűfegyverzetűek összecsapásával kezdődött. A lovassági arcvonal szemtől szembe, egymásnak rontva küzdött meg. A római lovasságot visszaszorították. Ezt követte a gyalogosok rohama. Hannibal csapatai nagy erővel vetették magukat a harcba, de a rómaiak rohamának nem tudtak ellenállni, és hátrálni kényszerültek. A római katonák előbb kiegyenesítették, majd

³⁴ Kertész 1982: 4. fejezet

³⁵ Tolnai világtörténelme 1991: 42. fejezet

behorpasztották a pun csatarendet, s így belesétáltak a pun harapófogóba. Ekkor Hannibal bevetette a két szárnyon pihent afrikai hadtesteket, akik két oldalról támadtak rá a római gyalogságra. Közben Hasdrubal a numidákat a menekülők után küldte, ő pedig belevetette magát a csapdába esett rómaiak tömegébe. Ettől kezdve az ütközet egy vágóhídra kezdett hasonlítani. A rómaiak közül egyedül Aemilius Paullus tudta még irányítani az eseményeket, annak ellenére, hogy megsebesült, s már annyi ereje sem volt, hogy a lován maradjon. A punok azonban körbefogták maroknyi csapatát és megsemmisítették. Maga Paullus is életét vesztette a harcban. A másik consul Terentinus Varro kb. 5-10 000 menekülőt összegyűjtve kitört a csatából és Róma felé menekült. Becslések szerint 45 000 római és szövetséges halálát jegyezték föl. Bár a csatának nem volt végzetes következménye a rómaiakra nézve, viszont a sereget elveszítették.³⁶

A vereség után Róma katonai szolgálatra hívta be a város minden 17. évét betöltött polgárát, az állam rabszolgákat vásárolt, melyekből két légiót szerveztek. Hannibal nem használta ki a lehetőséget, és nem támadt Rómára. Karthalo vezetésével követséget küldött Rómába, hogy béketárgyalásokat kezdeményezzen, s tárgyaljon a római foglyok kiváltásáról (Hannibalnak pénzre lett volna szüksége), a rómaiak azonban be sem engedték őket. *„Róma nem érez szánalmat fiai iránt, kik elevenen jutottak az ellenség kezébe.”*³⁷

A cannaei győzelem után Hannibal seregét Észak-Apulia, Dél-Samnum és Campania térségébe vezette. Néhány város a punok mellé állt. Hanno elfoglalt egy kikötővárost, mellyel közvetlen tengeri összeköttetést teremtett Karthágóval. Bomilkar vezetésével katonák, lovasok, elefántok érkeztek Itáliába, Hannibal támogatására.³⁸ Sok város hű maradt Rómához, mint Nola és Campania tengerparti városai: Neapolis, Rhegium, Tarentum. Hannibal Nola ostromakor vereséget szenvedett a rómaiaktól. Így ír erről Livius: *„...e napon kiemelkedő haditettet hajtott végre (Marcellus római praetor), nem tudom, nem a legnagyobbat-e az egész háborúban. Mert ekkor nehezebb feladat volt elérni, hogy Hannibaltól ne szenvedjünk vereséget, mint később győzelmet aratni felette.”*³⁹

³⁶ Livius 1970: III/XXII. 46-50.

³⁷ Marczali 1998-1999: III/XII.

³⁸ Az ókor nagyjai: 139-140.

³⁹ Livius 1970: III/XXIII. 16.

Itálián kívüli harcok

Hannibal azt tervezte, hogy Karthágó támogatásával Itálián kívül indít hadműveleteket. Célja ezzel az volt, hogy megossza a római sereget. Mago Karthágóba ment, s ott elhatározták, hogy Hispániába küldik Hasdrubal segítségére 12 000 gyalogossal és 1500 lovassal. Szardínia visszaszerzésére egy harmadik sereg felállítását tervezték, ahol már a sziget őslakói fegyvert fogtak Róma ellen.⁴⁰

Rómában Kr.e. 215 után visszahívták Fabiust és kinevezték a hadsereg élére Marcus Claudius Marcellusal együtt. Szicíliában a rómaiak számára kedvezőtlen fordulat történt. Meghalt Syracusae uralkodója, a Róma-barát Hieron. Utódja Hieronymos megszakította a szövetséget Rómával, és Karthágóval kötött szerződést. V. Philippos makedón király is segítséget ígért Hannibalnak. Philippos követeit a rómaiak azonban elfogták, és Rómába vitték. Csak a második követjárás volt sikeres, s így a késlekedés miatt ez évben már nem tudtak együttes erővel fellépni Róma ellen. Kr.e. 215-ben kezdetét vette az ún. első makedón háború, mely Kr.e. 205-ig tartott.⁴¹

A kedvezőtlen események miatt Titus Manlius Torquatus praetor seregei Szardíniába mentek, s vereséget mértek Mago hadaira. Szicíliában meggyilkolták Hieronymost, majd római támogatással arisztokrata párt kezébe került a hatalom. A syracusaei sereg egy része azonban fellázadt Hippokrates és Epikydes vezetésével. Kr.e. 214-ben elűzték a kormányt, és újra Karthágóval szövetkeztek. Kr.e. 212-ben a rómaiak ostromolni kezdték a várost, de Archimedes ostromgépei miatt 8 hónapig kellett küzdeniük, hogy bevegyék (Kr.e.211).⁴²

A háború mindkét fél számára óriási anyagi terhet jelentett. Rómában a hispániai sereg ellátását a lovagrend vállalta magára, s a segítségükkel a Scipiók győzelmeket arathattak Kr.e. 214-213-ban. Diplomáciai sikert is könyvelhettek el maguknak, mert egyezsége léptek a numidák egyik, Karthágóval szemben álló fejedelmével, Syphaxal. Hispániában a pun sereg

⁴⁰ Kertész 1983: 4. fejezet

⁴¹ Tolnai világtörténelme 1991: 44. fejezet

⁴² Marczali 1998-1999: III/XII.

numida katonái kezdtek átszökösni az ellenséghez. (Igaz, Syphax hamarosan vereséget szenvedett egy másik numida fejedelem, Gala fiától, Massinissától.)⁴³

Dél-Itália

Kr.e. 214-ben Hannibal újra Campania meghódítására készült. Hanno is ide készült, de seregét Beneventum közelében Sempronius Gracchus proconsul megállította. Hannibal segítség nélkül maradt. A következő év tavaszán Tarentum felé vette útját, s a Tarentumi-öböl környékét meghódította. Amíg ő délen építette ki állásait, addig északon gyengült a befolyása. A rómaiak sorra foglalták vissza az északi városokat. Fabius átkelt a Volturnuson és három helységet foglalt el Capua közelében. Valerius visszahódította a hirpinusok városait.⁴⁴ Hannibal Kr.e. 212-ben árulás révén elfoglalta Tarentumot. Nyárra Bruttium, Lucania és Apulia nagy része pun uralom alá került, s ezzel egész Dél-Itáliát megszerezték. Ezután a rómaiakhoz került a kezdeményezés.⁴⁵ Céljuk Capua visszafoglalása volt. A rómaiak körbevették Capuát. A városban éhínség lett úrrá, és a punoktól kértek segítséget. Hannibal el is indult, de nem látta esélyét annak, hogy a rómaiakat elűzheti onnan. Úgy határozott, hogy elcsalja a légiókat Capua falaitól, ezért elindult Róma ellen. Állítólag ekkor hangzott el a híres kiáltás: „*Hannibal ante portas!*” (*Hannibal a kapuk előtt!*) Nem sikerült azonban a terve. Kr.e. 211-ben a rómaiak elfoglalták Capuát, majd megbüntették a várost a hűtlensége miatt.⁴⁶

Kr.e. 211 elején a Makedónia ellenes erők Rómához csatlakoztak (Aitól szövetség: Élis, Spárta, Skerdilaidas illír és Pleurotas thrák király, I. Attalos pergamini király), szerződést kötöttek, melynek lényege, hogy az aitolok kezdjenek háborút Philippos ellen, s ehhez a rómaiak 25 hajóval járuljanak hozzá. Ezzel Róma kiküszöbölte azt a veszélyt, hogy egy időben kényszerüljön hadat viselni Karthágóval és Makedóniával.

A sorozatos kudarcok hatására Karthágóban mozgolódni kezdtek a Barcidák régi ellenfelei. Ellenezték, hogy Hannot nevezzék ki a Szicíliában maradt pun seregek élére (ez egy másik

⁴³ Livius 1970: III/XXIV. 48-49.

⁴⁴ Marczali 1998-1999: III/XII.

⁴⁵ Kertész 1983: 4. fejezet

⁴⁶ Tolnai világtörténelme 1991: 46. fejezet

Hanno). Hanno összeütközésbe került Hannibal szicíliai megbízottjával Muttinéssel. Muttinés átállt a rómaiakhoz, s harc nélkül átadta nekik Agrigentumot.

Közben Hispániában a punok sikereket arattak. Kr.e. 212-ben Publius, 211-ben Gnaeus Scipio is elesett. A római seregek vezér nélkül maradtak és szétszóródtak. Karthágóban három vezér viaskodott a hispániai vezérletért (Mago, Hasdrubal és Gisko /Hannibal hadvezére/ fia, Hasdrubal). A rómaiak Publius Scipio fiát, a 24 éves Publius Cornelius Scipiót küldték Hispániába.

Plutharcos Scipioról írott életrajza elveszett, így keveset tudunk róla. Tehetségét az antik utókor gyakran párhuzamba állítja Nagy Sándorral.⁴⁷ Livius írásaiban dicső tetteit költői színezet ragyogja be. Finom társalgó modora és szokásai megkülönböztették durvább honfitársaitól. Polybios inkább vallásos, Livius nemzeti jellemvonásait emeli ki. Elsősorban azonban nagy katona volt. Az ifjú Scipio Kr.e. 209-ben bevette Új-Karthágót.⁴⁸ Belátta, hogy taktikai reformra van szüksége a római seregnek, mivel a pun hadak sokkal rugalmasabban mozognak, mint a csak előre-hátra manőverező légiók. Létrehozta a cohors-t, mely 3 manipulus összevonásával erősebb, nagyobb ellenálló erejű egység volt, s mindemellett könnyebben mozgatható.⁴⁹ Scipio sikeresen harcolt Hispániában Hasdruballal, és sok hispán nép átpártolt hozzá. Scipio a felső Baetis völgyében Kr.e. 208-ban győzelmet aratott fölötte. A pun vezetés úgy döntött, hogy a még hozzájuk hű hispán népekkel feltöltik seregüket, s átkelnek Itáliába.⁵⁰

Hasdrubal Hannibal útját követte Itáliába, de neki már nem kellett annyi viszontagságot kiállnia. Közeledésének hírére újabb sorozást hajtottak végre a rómaiak. Felkészültek rá, hogy a két testvér seregének találkozását megakadályozzák. Kr.e. 207 elején Marcus Livius Salinator consul észak felé vonult, consultársa, Caius Claudius Nero pedig Lucaniába, majd onnan Észak-Apuliába manőverezett. Hasdrubal az Adriai-tenger mellett akart Hanniballal találkozni, s vele együtt megostromolni Rómát. Placentától indult Ariminum felé, Hannibal pedig Lucaniába vonult. Claudius Nero azonban elzárta Hannibal elől az északra vezető utat.

⁴⁷ Kertész 1983: 4. fejezet

⁴⁸ Marczali 1998-1999: III/XII.

⁴⁹ Kertész 1983: 4. fejezet

⁵⁰ Livius 1970: IV/XXVII. 18-23.

Claudius Nero ezután Liviushoz vonult. Azt tervezték, hogy mielőtt Hannibal megmozdulna, ők együttesen elpusztítják Hasdrubal seregét. Hannibal nem tudta, hogy Nero csak kis sereget hagyott hátra, ezért nem mert mozdulni. A két consuli sereg megütközött Hasdrubal seregével. *„Végül, mikor a hadiszerecse kétségtelenül az ellenség (rómaiak) felé hajlott, hogy ne élje túl a hatalmas sereget, amely őt (Hasdrubalt) nevében követte, megsarkantyúzva lovát egy római cohors közepébe vágatott. Itt esett el a harc közben, méltónak bizonyulva atyjához, Hamilcarhoz, és bátyjához Hannibalhoz.”*⁵¹ A rómaiak elsöprő győzelmet arattak. *„Ebben a háborúban még soha nem vágunk le egyetlen csatában ennyi ellenséget; úgy tetszett, a vezér és a sereg megsemmisítésével megfizettünk a cannaei vereségért.”*⁵² A rómaiak levágták Hasdrubal fejét, majd a Hannibal táborát őrző előőrsökhöz lovagoltak, s a fejet a karthágóiak lába elé dobták. Hannibalnak 20-25 000 embere volt még, de utánpótlásra nem számíthatott.

Afrika

Hispaniában Scipionak sikerült megsemmisítenie az utolsó jelentősebb pun sereget. Hasdrubal (Giscon fia) visszatért Karthágóba. Scipio terve az volt, hogy az ellenfelet saját területén semmisítsék meg. Kr.e. 205-ben consullá választották, s provinciaként megkapta Afrikát. Először Szicíliába ment, majd onnan Kr.e. 204 nyarán átkelt Afrikába 35 000 fős sereggel.⁵³ Uticánál értek partot és ostromolni kezdték a várost.

Karthágóban ekkor Hasdrubal volt a legbefolyásosabb politikus. Ő nem szerette a Barcidákat. Neki volt köszönhető, hogy a pun vezetés nem hívta vissza Hannibalt, amikor a rómaiak Afrika földjére léptek. Hasdrubal Észak-Afrikában erősítette meg államát, lemondva a tengerentúli területekről. A nyugat-numidai fejedelmet, Syphaxot is sikerült maga mellé állítania. Scipio is meg akarta szerezni Syphax támogatását, és tárgyalásokat kezdett vele. Syphax azt javasolta, hogy a rómaiak vonuljanak ki Afrikából, és akkor a punok is kivonulnak Itáliából. Scipio időt akart nyerni, ezért fegyverszünetet kötöttek, de azt Kr.e. 203 tavaszán felmondta. Megtámadta a numidákat, majd Hasdrubal táborát. A kudarc után a karthágóiak

⁵¹ Livius 1970: IV/XXVII.49.

⁵² Livius 1970: IV/XXVII.49.

⁵³ Ribáry 1880: IX. fejezet

Hannibal visszahívását akarták. Hasdrubal közben újabb vereséget szenvedett Scipiotól a Bagradas folyónál. Syphaxot Róma-barát ellenfele Massinissa fosztotta meg hatalmától.⁵⁴

Hannibal öccse, Mago Észak-Itáliában harcolt ekkor P. Quinctilius Varus praetorral és M. Cornelius proconsullal, s a harc során súlyosan megsebesült. Itt érte utol a karthágói követ, és közölte vele, hogy induljon Afrikába, ezt teszi Hannibal is. Mago az út során bele halt sérülésébe.⁵⁵ Hannibalhoz is megérkeztek a követek, hogy haza hívják. Hannibal fájó szívvel hagyta el Itáliát, melyet oly sokáig megszállva tartott.

Scipio közben elfoglalta Tuniszt, mely 25 km-re volt Karthágótól. Karthágó béketárgyalásokat kezdeményezett. Időt akartak nyerni, amíg Hannibal serege megérkezik. Hannibal Hadrumentumban szállt partra. Serege egyre nőtt, s a punok ezért megszakították a béketárgyalásokat.⁵⁶ A két szemben álló fél hadereje egyenlő nagyságú volt, de Karthágó elvesztette szövetségeseit, míg Róma maga mellett tudhatta a numidák zömét. Hannibal a punok utolsó szervezett seregét vezette, míg Scipio csak Róma egyik seregét.

A zama-i csata

Zamanál találkozott a két sereg Kr.e. 202. október 19-én. Scipio előre állította a dárdásokat. A manipulusokat bizonyos térközben állította fel, hogy utat nyithassanak az ellenség elefántjai előtt. A balszárnyon Laelius itáliai lovasai, a jobbszárnyon Massinissa numidái sorakoztak föl. Hannibal 80 elefántot állított előre, mögéjük a ligur és gallus segédcsapatokat, baleariakkal és maurusokkal vegyesen. (12 000 gyalogos zsoldos) Mögöttük Hannibal irányításával az Itáliából hazatért veteránhadssereg állt. A balszárnyra numida, a jobbszárnyra karthágói lovasság került.⁵⁷ Először a rómaiak jobb- és a punok balszárnya csapott össze (numidák mindkét részről), majd megindultak a harci elefántok. Azok egy része megijedt a római csatakürtöktől és megfordult, szétzavarva a pun balszárnyat. A pun sereg mindkét szárnya elveszítette lovasságát, mire a gyalogosok összecsaptak. A rómaiak jó ideig ellenállás nélkül nyomultak előre. A punok nem nyújtottak támogatást a zsoldosaiknak, feláldozták

⁵⁴ Kertész 1983: 4. fejezet

⁵⁵ Marczali 1998-1999: III/XII.

⁵⁶ Tolnai Világtörténelme 1991: 49. fejezet

⁵⁷ Livius 1970: IV/XXX. 32-35.

őket. A pun segédcsoportok megfutottak, és saját seregük ellen fordultak, akik elzárták előlük az utat. A karthágóiaknak ellenségeiken kívül még saját embereikkel is harcolniuk kellett. Ezután Hannibal veteránjainak támadása következett. Laelius és Massinissa lovassága azonban hátra támadta őket.⁵⁸ Ez a lovasroham mérte az ellenségre a végső csapást. Hannibal néhány lovassal Hadrimentumba menekült, majd innen Karthágóba ment. „*A Curiában kijelentette, hogy nemcsak az ütközetet veszítette el, de a háborút is; és nem lehet más menekvésük, csak a békekötés.*”⁵⁹ Állítólag a punok 20 000 embert veszítettek, és kb. ennyi került fogságba, míg a rómaiak csak 1500-at. Scipio Rómában diadalmenetet tartott. Ő volt az első hadvezér, akit az általa legyőzött nép nevével tiszteltek meg: Scipio Africanus.

Békefeltételek

- A punok szabadon élhetnek saját törvényeik alatt.
- Megtarthatják városukat és földjüket, de Afrikán kívüli területeikről le kell mondaniuk.
- Adják vissza Massinissának a birodalmát.
- Minden szökevényt, szökött rabszolgát és foglyot át kell adniuk a rómaiaknak.
- 10 hadihajót tarthatnak meg.
- 10 000 talentum hadisarcot fizessenek 50 év alatt Rómának.
- 100 kezeset kell adniuk Scipionak.
- Sem Afrikában, sem Afrikán kívül nem viselhetnek háborút a római nép engedélye nélkül.⁶⁰

Kr.e. 201-ben megszületett a béke Róma és Karthágó között.

⁵⁸ Kertész 1983: 4. fejezet

⁵⁹ Livius 1970: IV/XXX. 35.

⁶⁰ Livius 1970: IV/XXX. 37.

Felhasznált irodalom

Az ókor nagyjai I./Kleopátra, Hannibál, Caesar, Néró és Augustus életrajza; Anno Kiadó

KERTÉSZ ISTVÁN: A hódító Róma; Kossuth Könyvkiadó, 1983

MARCZALI HENRIK szerk.: Nagy Képes Világtörténet III./A rómaiak története – írta Geréb József / XII. fejezet – A második pun háború; Elektronikus kiadás, Internet 1998-1999

RIBÁRY FERENC: Róma története; Reprint kiadás a Mehner Vilmos által Budapesten 1880-ban kiadott Világtörténelem című sorozat III. kötete; Laude Kiadó

TITUS LIVIUS: A Római nép története a város alapításától III-IV. kötet; Európa Könyvkiadó, Bp. 1970

Tolnai Világtörténelme/Az ókor története/A Római Birodalom története; Kassák Kiadó, Bp. 1991